

XO'JA SAVDOGAR

Bor ekan-da yo'q ekan, osmon yiroq, yer qattiq zamonlar ekan. O'sha zamonlarda bir Xo'ja savdogar degan odam bor ekan, u podshohning qiziga uylangan ekan, undan bir qiz ko'rgan ekan. Podshohning qizi shu qizni tug'ib, ajali yetib qazo qilgan ekan. Xo'ja savdogar xotining o'lganiga ko'p qayg'urib, ich-etini yeb, savdogarchiligini ham tashlab, xotinidan qolgan shu biigina yodgorlik qizini bir ko'zlab boqib katta qilaveribdi. Qiz ham kundan-kun, yildan yil katta bo'laveribdi, katta bo'lgan sari husni jamoli oyni uyaltirgudek, ko'zlari chaqnab, yulduzlarni sharmanda qilgudek bo'laveribdi. Ismi jismiga monand Sohibjamol bo'libdi. Sohibjamol hali 16 ga yetmagan ekan, ammo sovchilar eshigining tagidan ketmagan ekan, Xo'ja savdogar qizim hali yosh, deb uni erga bermagan ekan.

Xo'ja savdogar qizining bo'y-bastini ko'rib, quvonib, yuragidan g'am-anduhi arigandek bo'lib, yotib qolgan savdogarchiligini yurgizishni niyat qilib, qaynotasi - podshoh huzuriga boribdi.

- Nevarangizni sizga qoldirsam, yotib qolgan savdo ishimni bo'ldirsam, - debdi.

- Mayli-ku, lekin, bilasiz, Sohibjamolning o'gay buvilari ko'p, ular turtkilasharmikin, deb qo'rqaman, yaxshisi, mening bir pokiza pirim bor, shunga topshiring, qizingizni qog'ozdagi qanddek saqlay-di, siz savdogarchiligingizni bemalol yurg'izib kelavering, - debdi.

Xo'ja savdogar ma' qul, deb, ta' zim bajo keltirib, podshoh saroyidan chiqib, shitob bilan piring oldiga borib, yetti bukilib salom berib, kehshining sababini aytibdi. Piring oppoq saqoli ko'ksini qoplagan, boshdan-oyoq oppoq kiyinishni ham boplagan, qo'lidan tasbeh tushmagan, shariatni mahkam ushlagan mo'ysafid ekan, Xo'ja savdogarning ko'ngli tinchib, qizini unga topshirib, karvonni boshlab yurtma-yurt ketgan ekan.

Sohibjamol katta hovlida bir o'zi qolib, pir xabar olgani kelganda yuzini berkitib, uning xizmatini qilib yuraveribdi. Bir kuni pir xabar olgani kelganda shamol turgan ekan, qizning ro'molini yuzidan ko'targan ekan, piring oppoq qoshi ostidagi ukki ko'zlari qizning oydek jamoliga tushgan ekan, piring yuragidan tig'i parron o'tib, teshgan ekan. Piring ko'ngli buzilibdi, nima bo'lsa ham qizning jamoliga yetishish niyatiga tushib qolibdi

- Qizim, non-choying bormi? - deb so'rabdi.

Sohibjamol yugurgilab choy qo'yibdi, dasturxon yozibdi. Pir hojatxonaga kirib chiqib qo'lini yuvmasdan dasturxon oldiga o'tiribdi. "Pirim qo'llarini yuvishni faromush qildilar shekilli", deb Sohibjamol dastshu bilan obdastada suv olib kelibdi, piring qo'llariga suv quyibdi, yelkasidagi oppoq sochiqni berayotganda, pir uning momiq bilagiga chang solibdi. Sohibjamol uning qo'lidan chiqishga urinsa ham qo'yib yubormabdi, nomusiga chidolmay, qo'lidagi obdasta bilan piring yarg'oq boshiga tushirib qolibdi, piring boshi yorilibdi. Dod degancha podshohning

saroyiga borib, arz qilib, qiz bechoraning sha' niga qancha tuhmatni to'qib tashlabdi.

- Xo'ja savdogaming qizidan xabar olay, deb borsam, qirq yigitning o'rtasida kosagullik qilib o'tirgan ekan, meni ko'rib yigitlar tum-turaqay qochishdi, mening o'ynashlarimni qochirding, deb qiz o'lgur meni shu ahvolga soldi, - debdi pir inqillab.

Podshoh pirining atrofida girdikapalak bo'lib, necha aylanib tavof qilib, nevarasining bu ishidan g'azabi jo'sh urib:

- Jallod! - deb bo'kiribdi.

Podshohning bir aqli raso vaziri bor ekan, qizni go'dakligidan tarbiya qilganlardan biri ekan, qizdan bunday bema'nilik chiqmasligini bilib, pirning tuhmat qilayotganiga ko'ngli inonib, podshohning oldida ta'zim qilibdi.

- Podshohi olam, qizga jazo berishni menga buyursangiz, - debdi.

Podshoh vazirga qizni topshirib, pirining yarasini bog'latishga urinibdi.

Vazir Xo'ja savdogarnikiga bir o'zi kelibdi, ko'rsaki, qiz yig'lab o'tirganmish. Vazir hol-ahvol so'rab, nima bo'lganini bilib, qizga kerakli narsalarini ol, bu yerdan ketamiz, debdi. Qizni boshlab sahroyi biyobonga olib chiqib, bir sardobaning oldiga qo'yib:

- Mana, qizim, yetib keldik, agar gunohing bo'lsa, shu biyobonlarda suyaklaring qolib ketar, agar pok bo'lsang, bir kuni kelib yuzaga chiqarsan, - deb ortiga qaytibdi, yo'lda bir uloqni otib, qonini qizdan olgan bir ko'ylagiga surtib, podshohga beribdi.

Podshoh qonli ko'ylakka qarab, xo'p ish bo'ldi, deb turaversin, endigi gapni Sohibjamoldan eshiting.

Sohibjamol sardobaning oldida qolib edi, xurjunida bor narsasini yeb bitirib edi, yeguligi qolmay, necha kun och qolib edi, sardobaning oldida hushidan ketib yotib qolib edi.

Shu biyobonga ovga chiqqan bir shahzoda ov ovlab yurib, sardoba oldida yotgan chiroyli qizga ko'zi tushibdi, yugurib kelib, qilichining damini nafasiga tutibdi, qilichning dami sarg'ayibdi, "Xayriyat, tirik ekan", deb qizni otiga o'ngarib saroyga olib kelibdi. Qizni enagalarga topshirib, buni parvarish qilinglar, deb tayin qilibdi. Sohibjamol bir- ikki kunda o'ziga keli0b, avvlgi husni tarovati qaytibdi. Shahzoda uni olib, qirq qiz ichiga qo'shibdi, u yerda Sohibjamol bir hafta turib, o'zining odobini, axloqining chiroyli ekanligini ko'rsatibdi. Shahzoda uni bir hafta o'rta yoshli xotinlar orasiga qo'yib qo'yibdi, u yerdagi xotinlar ham qizni yaxshi ko'rib qolishibdi. Keyin shahzoda uni bir hafta momolar xizmatiga qo'yibdi, momolar uni duo qilishibdi.

- Ayni men bop qiz ekan, - deb shahzoda podshoh otasining huzuriga kirib arz qilibdi.

- E, o'g'lim, bu biyobondagi asli nasli noma'lum qiz bo'lsa, boshqa mamlakatlarda sen uchun sochini tarab o'tirgan malikalar bor, qo'y buni, - desa ham shahzoda ko'nmabdi, shu qizga uylanmasam, haytto- hayt deb boshimni olib ketaman, deb otasini qo'rqitibdi.

Podshoh noiloj qolib, yurtga qirq kechayu qirq kunduz to'y- tomosha berib, shahzodani Sohibjamolga uylantiribdi. Oydan oy o'tib, yil to'lib, Sohibjamol o'g'il tug'ibdi.

Kunlardan bir kun ko'shkning baland ayvonida bolasiga alla aytib o'tirib ekan, uzoqdan karvon qo'ng'irog'i eshilibdi. Bu Xo'ja savdogarning karvoni ekan, Xo'ja savdogar karvonining qo'ng'irog'i qirq kunlik yo'ldan eshitar ekan. Sohibjamol ko'rgan kunlari esiga tushib, otasini, yurtini sog'inib ko'zlaridan yosh shashqator oqaveribdi. Buning ustiga shahzoda kelib qolibdi. Nega yig'layotganining sababini so'rasa, yurtimni sog'indim, debdi.

- Yurtingda o'ynashing bor ekan-da, - deb bir shapaloq urib chiqib ketibdi. Ham shapaloq zarbidan, ham sog'inchdan yuragi ezilib o'tirganda enagasi kirib hol-ahvol so'rabdi.

- Erim nuqul sahroyisan, deydi, - debdi Sohibjamol enagaga. - Men aslim falon mamlakatdan, Xo'ja savdogar degan mashhur savdogarning yolg'iz qiziman, buvam o'sha mamlakatning podshohi.

Enaga bu gapni oqizmay-tomizmay podshohga chiqib aytibdi, podshoh o'ylanib, o'yining tagiga yetib:

- Ayt, uni ota yurtiga yuborsam, boradimi? - debdi.

Sohibjamol bu xabardan shod bo'lib, yo'l tadorikini ko'ribdi. Podshohning Ko'rnamak degan bir navkari bor ekan, unga qirq yigit berib, Sohibjamolni as'asayu dabdaba bilan yurtiga jo'natibdi.

Karvon yo'l yuribdi, yo'l yursa ham mo'l yuribdi, oxiri dam olgani bir manzilga chodir qurib qo'nibdi.

Ko'rnamak Sohibjamolni ko'rgan ekan, ko'rib yuragi shig'g' etgan ekan. Yarim tunda Sohibjamolning chodiriga kiribdi, chaqalog'ini yoniga olib uxlab yotgan juvonning ko'kragiga tizzasini bosib, xanjarini o'qtalibdi.

- Yonimda yotgan bolamdan istihola qilsang bo'lardi, - debdi Sohibjamol. Ko'rnamak uning qo'ynidan bolani olib, shartta kallasini uzib tashlabdi. E, yaxshi qilding, Ko'rnamak, ash ko'nglim senda edi, ammo bugun azador bo'ldim, bolamning jasadini yerga joylay, erta oqshom sen bilan bo'lay, - deb aldabdi Sohibjamol. - Etagingdan qirqib ber, bola kafanlik qilayin.

Ko'mamak to'nining baridan shartta kesib Sohibjamolga uzatibdi, ertaning kayfi bilan ishshayib chiqib ketibdi. Sohibjamol tamoman erkakcha kiyinib, uzun kokillarini bo'rkining ichiga berkitib, bolasining kallasini qo'ltig'iga urib, Ko'mamakning etagidan kesib olingan parchani xurjunning tagiga joylab, bir ot, bir qamchi bilan boshi oqqan tomonga ot surib ketibdi.

Sohibjamol otda yo'rtib keta tursin, endigi gapni Ko'mamakdan eshiting.

Ko'mamak xush kayfiyat bilan uyg'onib, Sohibjamolning vaslidan umidvor bo'lib, uning chodiriga qarabdi. Chodir bo'm-bo'sh, Sohibjamol yerda ham, ko'kda ham yo'q emish. Ko'mamak uning qochganini bilib, kesilgan etagiga yamoq solib, yigitlarni qaytarib, podshohning huzuriga olib kelib, arz qilib turibdi:

- Keliningiz buzuq ekan, biyobonga chiqqandan keyin bir o'ynashini topib, shu o'ynashi bolasini o'ldirib, ikkovi qochib ketdi, mana ko'ring, qochayotib qilichi bilan etagimni kesib ketdi, qancha quvsak ham yetolmay, ortga qaytdik.

Bu gapdan shahzoda xabar topib, mening nomusimni yetti bukdi bu moxag'ar, mening bu yurtda turgilim qolmadi, qayerdan bo'lsa ham uni topib o'ynashi bilan o'ldirmasam, shahzoda emasman, deb qasam ichib yuboribdi. Egniga savdogarlaming kiyimlaridan kiyib, bu ham bir ot, bir qamchi bilan yo'lga tushibdi. Shahzoda g'azab otiga minib, tog'u toshlardan oshib, biyobonlardan o'tib ketaversin, endigi voqeani Sohibjamoldan eshiting.

Sohibjamol shu ketgancha ketibdi, qancha yo'llardan o'tib, bir o'ngir joyda to'rtta o'g'riga duch kelibdi. O'g'rilar uning ayolligini bilmasdan, yigit deb o'ylab, uxlashini poylab, otini o'g'irlab ketishibdi. Xayriyat, xurjuni joyida qolibdi, xurjunida eri har ehtimolga qarshi bergan bir shisha zahar, bir qopchiqda uyqu dori, xanjar va bolasining kallasi bor ekan. U xurjunini yelkasiga ortib, otdan ayrilganiga xafa bo'lib, poyu piyoda yo'l bosibdi, yo'l bossa ham mo'l bosibdi, tog'u toshlardan o'tib, bir maydonga tushibdi, maydonning bir chekkasida bir uy ko'rinibdi, shu uyga kiray, bir zum damimni olay, deb o'sha uyga kiribdi. Uyga kirsa, qirq qaroqchi yigit shig'il mast, bo'za ichib, mastlik bilan qiyqirishib o'tirishgan ekan. Sohibjamolni yigit deb o'ylab, saflariga qo'shib, ana, qirq bir bo'ldik, deb xursand bo'lib o'tirishibdi. Sohibjamol tashqariga hojat uchun chiqqan ekan, shamol turib bo'rkini uchiribdi, kokillari orqasiga to'kilibdi. Tashqariga chiqqan qaroqchilardan biri uni ko'rib, ishqiboz bo'lib, tirg'ilibdi.

Sohibjamolning aqli tiniq ishlar ekan, qarshilik ko'rsatsa, qirq yigit qo'shiladi, sharmandasini chiqarishadi, shuning uchun yigitga qaltis savol beribdi:

- Qirqingiz bilan bo'laymi yo sening o'zing bilan bo'laymi?

Yigit, albatta men bilan-da, debdi.

- Agar shuni istasang, sheriklaring sevgimizga xalal bermasligi uchun ularni yo'q qilishing kerak, - debdi Sohibjamol. - Men falon mamlakat podshohining navarasi bo'laman, seni yurtimga olib borib shahzoda qilaman, bir sabab bilan biyobonda ov qilib yurib adashib qolgan edim, ammo seni uchratganim yaxshi bo'ldi, ko'nglimdagi yigitni topgandekman.

Qaroqchining bu gapdan og'zining tanobi qochib, yana tadbimi Sohibjamolning o'ziga tashlab, qarab turaveribdi. Sohibjamol bo'rkini boshiga bostirib, yigit bilan xonaga kiribdi, qaroqchilar shig'il mast ekan, bo'za idishga zahami solibdi.

Sohibjamol o'rnidan turib alyor aytibdi:

***Oling, jo'ralar, alyor,
Sizga omad doim yor.
Shu qadahni oq uring,
Sizga yana sovg'am bor.***

Qaroqchilar alyordan zavq qilib, qiyqirib oppoq urishibdi, 39 qaroqchi ichibdi-yu, tarashaday qotibdi. Sohibjamol yigit bilan ikki tulpor otga minib, qolgan 38 ta otni yetov qilib, yo'lga tushishibdi. Sohibjamol yo'lda ketayotib: "Bu xiramaxovning chorasini qilmasam bo'lmaydi, bir manzilga tushay-da, buni uxlatib, yo'limga ravona bo'lay", deb o'ylabdi. Bir salqin, bog'-rog'li, ariqlarda tiniq suv sharqirab turgan makonga kelishibdi.

- E, shahzoda, endi seni shahzoda desam ham bo'laveradi, chunki buvamning yurtiga yaqinlashib qoldik, toj kiyadigan vaqting yaqin, mana shu joy juda so'lim

ekan, bir nafasni rostlab olsak, keyin yana yo'lga tushsak, yurtga borib nikoh o'qitsak, senga kuyovlik jomasini kiydirishsa, - debdi Sohibjamol.

Bu kutilmagan baxtdan entikib qolgan, sal bo'lsa esini yo'qotgan, entikkandan tili aylanmay qolgan qaroqchi otdan tushib, joy hozirlab, Sohibjamolni taklif qilibdi. Xurjundan ozuqalami olib, dasturxon yozishibdi, Sohibjamol qaroqchini bir ish bilan nari ketkazib, ichadigan sharobiga uyqu dori qo'shib yuboribdi. Qaroqchi, qani, ol bo'lsin, ol-ol bo'lsin, deb sharobni sipqaribdi, bir zumdan keyin ko'zi shig'rayib, og'zi irshayib, o'zini yerga guppa tashlab, xurrak bilan uyqu boshlabdi. Qaroqchining belida kumush kamari, kumush kamariga taqilgan dudama xanjari bor ekan, Sohibjamol, kerak bo'lib qolar, deb ularni yechib olibdi. Yaxshi tulporga minib, 39 otni yetovlab yurtiga qarab ravona bo'libdi. Yura-yura bir yaylovdan chiqibdi. Qarasa, bir cho'pon ko'p qo'ylarni yaylovga yoyib, o'tlatib yuribdi.

- Bu kimning yaylovi? - deb so'rabdi Sohibjamol.

Cho'pon bunday qarasa, ot ustida bir barno yigitcha o'tiribdi, ortida 39 ta ot o't chimdib turibdi.

- E, boyvachcha, kimniki bo'lardi, Xo'ja savdogarniki-da, men ham o'sha zang'arning cho'poni-da, - debdi. - Qani, mehmon, otdan tushing, bir piyola-yarim piyola choyimizni iching.

Sohibjamol otdan tushib, otni egar-jabdug'idan bo'shatib, o'tloqqa qo'yib, cho'ponning qashshoqona dasturxonini oldiga o'tiribdi. Qattiq nonni choyga botirib yeb, cho'ponni gapga solibdi.

- Yurtda notinchlik, boyvachcha, - debdi cho'pon hasrat daftarini ochib. - Xo'ja savdogar deganning bir chiroyli qizi bo'lguvchi edi, shu qiz buzuqchilik yo'lga kirib ketibdi, deyishadi, podshohning pirini boshini yorib, qochib ketgan, deyishadi, u qiz borib bir shahzodaga tekkan, bir o'g'il tug'ib, otamnikiga borib kelaman, deb biyobonda o'ynashi bilan qochgan, deyishadi, yo'l ustida bir yigitning kumush kamari bilan dudama qilichini o'g'irlagan, deyishadi, o'sha shahzoda, narsasini o'g'irlatgan yigit, yana shahzodaning bir navkari bugungina kelib Xo'ja savdogarning uyiga tushgan, u yerga podshoh ham, uning piri ham kelgan, deyishadi.

Sohibjamol, shoshmasam bo'lmas ekan, deb cho'ponga yuzlanib:

- Senga shu 40 otni bersam, cho'ponligingni menga berasan-mi? - debdi.

Kambag'al qirq otni ko'rib, boy bo'lib qolganday suyunib, darrov rozi bo'la qolibdi.

Sohibjamol kiyimlarini ham cho'ponga berib, uning kiyimlarini olib kiyib olibdi, boshiga qo'yning qomini bostirib, xuddi cho'pondek qirmochi kal bo'libdi.

Qo'ylarni haydab Xo'ja savdogarning qo'rasi tomonga ravona bo'libdi.

Sohibjamol qo'ylarni qo'raga qamab, Xo'ja savdogariga ko'rinish berib, men keldim, xo'jayin, debdi.

- Kelgan bo'lsang, choy-poyga qarashib tur, aziz mehmonlar bor,

- debdi Xo'ja savdogar.

Sohibjamol mehmonxona bilan oshxona orasida qatnab turibdi, mehmonlarning ko'nglini ovlab turibdi.

- E, savdogar, cho'ponlar xo'p ertakchi bo'ladi, deyishadi, cho'pon cho'qlaringning orasida bir ertak aytadigani yo'qmi? - debdi podshoh.

- Qiziq bir ertak aytsa, yuraklarimizning chigili yozilsa!

Xo'ja savdogar hah javobga og'iz juftlamasdan Sohibjamol podshohga ta'zim qilibdi:

- E, olampanoh, cho'pon-cho'liqdan ko'ra ertakka ustasi bo'lmaydi, ko'p ertagim bor, shulardan eng qizig'ini aytib beray, - debdi.

- Ayt!

- E, olampanoh! Bir bor ekan, bir yo'q ekan, xuddi sizning saxti sumbatingizga o'xshagan bir podshoh bo'lgan ekan, sanoqli sakson xotini bor ekan, - deb gap boshlashi bilan, podshoh:

- O', bachchag'ar, meni aytayotgan bo'lmagin tag'in, - debdi cho'chib.

Sohibjamol sabr qiling, degandek ishora qilib, davom etibdi:

- O'sha podshohning biqiningizda savlat to'kib o'tirgan mana bu sersaqol piringizga o'xshagan bir piri ham bo'lgan ekan.

- E, ertaging qursin, jim bo'l! - debdi pir jahli chiqib.

Sohibjamol unga ham, sabr qiling, degandek ishora qilib davom etibdi:

- Shu podshoh qizini shahridagi eng boy odam bo'lgan savdogarga beribdi, kuyov xuddi bizning xo'jayinga o'xshar ekan.

Sohibjamol shu zayl boshidan o'tgan voqealarni birma-bir aytib bera turib:

- Etagingizga mos yamoq topolmabsiz, mana shu kafanlik deb kesib olingan parcha sizniki emasmi, - deb qonga belangan lattani shahzodaning biqinida o'tirgan Ko'rnamakning oldiga tashlabdi. Ko'rnamak tizzasiga tushgan lattani uloqtirib:

- Yo'qol bu yerdan, kal, - deb baqiribdi, bizga bunaqa bema'ni ertak kerak emas.

Ko'mamakning hovrini shahzoda bosib qo'yibdi. Sohibjamol yana hikoyasini davom ettirib, qaroqchi yigitga:

Mana bu sizning kumush kamarangiz bilan dudama xanjaringiz, mana bu anavi shahzodaning yonida o'tirgan Ko'rnamak o'ldirgan bolamning kallasini deb qo'ltig'idan bolaning kallasini olib o'rta qo'yibdi, o'zi esa boshidan qo'yning qornini olib tashlabdi, uzun kokillari beliga to'kilibdi, yig'lagancha uydan chiqib ketibdi. Podshoh o'tirgan joyida piringning kallasini olibdi, shahzoda Ko'rnamak bilan qaroqchini o'ldiribdi. Podshoh katta to'y-tomosha qilib, shahzodaga nevarasini boshqatdan uzatibdi, Xo'ja savdogar savdo ishlarini yig'ishtirib goh o'z yurtida, goh nevaralarini sog'insa, Sohibjamolning oldida bo'lar ekan. Shunday qilib, hamma murodu maqsadiga yetibdi, soqoli etagiga yetibdi.

“Osiyo”

Erkin Yusupov
nashrga tayyorlovchi